ISSN 0134 3408

АЗӘРБАЈЧАН

2

1988

Хатирәләр, дујғулар

ИЛЈАС ӘФӘНДИЈЕВ

ЈЕРИ КӨРҮНӘН АДАМ

МӘН хатирә вә ја мемуар јазмаг фикриндә дејилә. Лакин Мehди hүсејни әдәбијјат тарихимиздә надир шәхсијјәтләрдән бири hесаб етдијим үчүн онун hаггында тәәссуратымы, дүшүнчәләрими сөјләмәјә еhтијач hисс едирәм; ахы, елә адамлар вар ки, бу дүнјада онун hаггында мәhз сәнин билдикләринин, дујдугларынын хатирәләрдән әбәди силиниб кетмәсини тәhтәлшүүр оларaг истәмирсән. Елә бил ки, онларын хатирәләри илә сәнин руhи аләмин арасында нә исә бир доғмалыг вармыш... Вә сән о хатирәләрин јашамасыны, инсанлары мүтәәссир етмәсини истәјирсән...

1939-чу илдә «Ингилаб вә мәдәнијјәт» журналында «Көзләнилмәјән севки» адлы илк hекајәм чап едилди. Бу hекајәдә көзәл бир гызын заhирән hеч дә көзәл олмајан, лакин истеʼдадлы, зәнкин тәбиәтә малик бир кәнчи севмәси тәсвир едилирди. hекајә психоложи сәпкидә јазылмышды. О вахта гәдәр мән, демәк олар ки, hеч Јазычылар Иттифагына кетмәмишдим. hәмин hекајәм чыхандан сонра бир күн бир јолдашым мәнә деди:

— Кәлсәнә кедәк Јазычылар Иттифагына? Мән дә hеч орада олмамышам.

Дедим:

— Нә олар, кедәк.

Јазычылар Иттифагынын јерләшдији бинанын (индики Хагани 25-дә олан бинанын) үчүнчү мәртәбәсиндәки клубун габағында, бөјүк залда билјард гојулмушду. Биз ора кирәндә јазычылардан ики нәфәри билјард ојнајырды. Үч нәфәр дә кәнарда дајаныб сөhбәт едирди. Онлардан бири Әли Вәлијев, дикәри дә Мehди hүсејн иди, үчүнчүнү танымырдым.

Әли Вәлијев мәни көрәндә шән бир ифадә илә:

— hә, — деди— охудум hекајәни... Хошума кәлди.

Билјард ојнајанлардан бири әл сахлајыб Әлидән сорушду:

— hансы hекајәни?

— «Ингилаб вә мәдәнијјәт» журналынын ахырынчы нөмрәсиндәки «Көзләнилмәјән севки» hекајәсини.

hәмин јазычы (сонрадан билдим ки, о, тәнгидчидир) деди:

— hә... Мән дә охумушам...

Вә бир даш вурдугдан сонра мәндән сорушду:

— Бу сизин нечәнчи hекајәниздир?

Дедим:

— Чап олунан илк јазымды...

— Дилин, јазы тәрзин јахшы иди. Марагла охунур. Анчаг о көтүрдүјүн мәсәлә hекајә мөвзусу дејил...

Мән чох пәрт олдуғум үчүн hеч сорушмадым дә ки, «Нә үчүн?». Онунла билјард ојнајан икинчи јазычы да ејнәјинин алтындан мәнә бахыб сојуг ифадә илә деди:

— Мән дә охумушам. Сиз кәнч јазычысыныз. hәлә психоложи мөвзулара киришмәк сизин үчүн чәтин олар.

Мән hеч бир чаваб вермәјиб онларын ојунуна бахырдым. Ејнәклинин данышығындакы јекәхана тон мәнә тохунмушду.

Вә бирдән Мehди hүсејн сөhбәт етдији јазычылардан араланыб билјард ојнајанлара јахынлашараг зарафатјана:

— Ә, — деди — нә дүшүбсүнүз бу оғланын үстүнә?.. — Сонра тәнгидчијә мүрачиәтлә әлавә етди: — Нә үчүн заhирән чиркин оғланла көзәл гызын мәhәббәти әдәбијјат мөвзусу ола билмәз? hәр шеј нечә јазмагдан асылыдыр, hекајә мәним хошума кәлди. Психоложи деталлары дүрүст тәсвир едир... Дили бәдиидир, ајдындыр...

Сонра мәндән сорушду:

— Китабыныз нә вахт чыхыр? Әли дејир, нәшријјатда hекајәләр мәчмуәниз вар.

Мән дедим:

— Кәрәк бу јахынларда чыхсын...

— Нә гојмусунуз адыны?

— «Кәнддән мәктублар».

О, ејни зарафатјана ифадә илә:

— Нә әчәб, — деди, — охучуну чәлб едәјән чазибәдар бир ад гојмамысыныз... Бизим бәʼзи јазычылар кими... — Вә о нә үчүнсә билјард ојнајан ејнәкли јазычыја бахды.

О јазычы да күлүмсәјиб:

— hә?! — дејә Мehдијә бахды. — Мәнә саташырсан?..

Мehди бәркдән күлдү.

Доғрусу, онун мәнимлә данышыг тәрзи, әсәр ады гојмаг барәдә ејнәкли јазычы илә үстүөртүлү зарафаты мәнә хош кәлди. Әлбәттә, она көрә јох ки, бу тәчрүбәли јазычыларын сөзүнә гаршы мәни мүдафиә етди, она көрә ки, мән онда — биринчи дәфә данышдығым бу адамда өзүмә гаршы ачыг бир сәмимијјәт hисс етдим вә бојнума алым ки, бу сәмимијјәт мәни хејли фәрәhләндирди.

Мehди о заман танынмыш, мәшhур јазычы иди. Мән онун мәгаләләрини чох охумушдум вә етираф едәјим ки, ону (хүсусән Чәфәр Чаббарлы hаггындакы мәʼлум мәгаләләринә көрә) гуру, амансыз бир адам кими тәсәввүр едирдим, hәтта шәклини гәзетләрдә көрәндә онун сәрт ифадәли симасына бахыб фикирләширдим ки, «көрәсән бу адам hеч күлүмсәјирми?».

Индисә о, ачыг, сәмими ифадә илә күлүмсәјән ири гара көзләрилә, шән зарафатыјла бирдән-бирә мәнә башга чүр тәʼсир бағышлады вә онда hеч бир худбинлик, јекәханалыг әламәти hисс етмәмәјим мәнә хош кәлди. Инсанын истәр мүсбәт вә истәрсә дә мәнфи hәрәкәтләриндә елә анлар, елә чаларлар олур ки, онлар hеч бир заман унудулмур... Вә санки hәмин адамын руhи аләминә пәнчәрә ачыр.

Мehди hүсејнлә кәләчәјин ијирми беш иллик јахын достлуғуна чевриләчәк илк танышлығымыз белә олду.

...Сонра «Кәнддән мәктублар», бир аз сонра да «Ајдынлыг кечәләр» адлы китабларым чыхды. Гәзет вә журналларда hекајәләрим чап олунмаға башлады. Бүтүн бу мүддәтдә дә Мehди илә достлуг јаранды. Мән тез-тез онларын Мирзә Фәтәлинин hејкәли јанындакы евләринә кедирдим. Арвады Фатма ханым Тибб Институтунда охујурду. Евләри hәмишә чичәк кими тәмиз оларды. hәр шејдә авропасајағы бир сәлигә hисс олунурду.

Мehди hүсејн јејиб-ичмәкдә, кејинмәкдә сон дәрәчә тәмиз, нечә дејәрләр, сөзүн әсл мәʼнасында аристократ иди. hәмишә јахшы дәрзи тәрәфиндән сон дәбдә тикилмиш тәзә кејимдә оларды. Ушаг вахты бир гылчына күллә дәјдијиндән hәрдән азча ахсајарды. Биз кечәләр онун балача кабинетиндә отуруб күнүн hадисәләриндән вә ән чох да әдәбијјатдан сөhбәт едәрдик. О, Азәрбајчанда чыхан әдәби әсәрләрин, демәк олар ки, hамысыны диггәтлә охујарды, гејдләр едәрди. Тәбиәтән чох әсәби адам олмасына бахмајараг, охујуб-јазмагда, hәтта тәзә чыхан зәиф әсәрләри белә охумагда чох бөјүк hөвсәлә саhиби иди. Она көрә дә истәр шифаhи чыхышларында, истәрсә дә мәгаләләриндә hәр hансы әдәби әсәрә дүзкүн-дүрүст гијмәт вермәкдә чәтинлик чәкмәзди,

һәр чүрә әдәби мүбаһисәјә һазыр олардыр. Мән зарафатла она дедим ки, Наполеон һәр даваја габагчадан һазыр олдуғу кими, сән дә бүтүн мүбаһисәләрдәки вурушлара габагчадан һазыр олурсан.

Бир дәфә биз Азәрбајҹан КП Мәркәзи Комитәсиндән чыхыб кәлирдик. Ајағындакы јара јери ағрыдығы үчүн јаваш-јаваш јеријирдик. Бирдән о голумдан тутараг дајаныб әсәби ифадә илә:

— Көрүрсән, — деди — бу (филанкәс) јенә нә сәфеһ шеј јазыб чыхардыб орталыға!

О вахт Әзизбәјов адына театрда бир пјесин тәзә тамашалары кедирди. Меһди дә инди һәмин тамашаны нәзәрдә тутурду.

Мән јарызарафат:

— Ахы, нә борҹуна, — дедим, — танынмыш јазычыды, өзү биләр. Сәнин нә ишин вар?

О, гәрибә бир тәәҹҹүблә:

— Ә, неҹә јә'ни нә ишин вар? Ахы, мән бөјүк әдәбијјат уғрунда мүбаризә апарырам! — деди.

Бу чүр сөзләр Меһдинин һәтта худмани сөһбәтләриндә белә, патетик сәсләнмирди, чүнки о доғрудан да, бүтүн өмрү боју бөјүк әдәбијјат уғрунда вурушурду. О, һансы жанрда олурса-олсун, әдәби-бәдии әсәрин јахшы вә пис ҹәһәтләрини көрмәкдә мүстәсна исте'дада малик иди. Вә санки о, әсәрин бу нөгсан вә ја мүсбәт ҹәһәтләрини дејиб—тәнгид еләмәк үчүн өзүндә гаршысыалынмаз тәбии бир еһтијаҹ һисс едирди. О, бәдии әсәрин үстүндән сукутла кечә билмирди, әдәбијјатымызын ҹәсур патриоту иди. Әлбәттә, Меһдинин сәһвләри дә вар иди. Хүсусән тәнгиди јарадычылығынын илк дөврләриндә вулгар сосиоложи тәмајүлләр өзүнү көстәрирди, сонралар да һәрдән импулсив әдәби һүҹумлары олурду, лакин бүтүн бунларын архасында инам һисси вар иди.

О, һәмишә әдәбијјатымыза дүнја әдәбијјаты зирвәсиндән бахмаға ҹәһд едирди (әлбәттә, исте'дадлы әсәрин мүзакирәсиндә), дүнја әдәбијјатына јахшы бәләд иди. Охудуғу әсәрләрин ләјагәт вә гүсурлары онун үчүн ајдын иди вә бүтүн әсәрләри дә һәмишә диггәтлә охујурду.

Бир дәфә тәәҹҹүблә бир јазычы һаггында мәнә деди:

— Билирсән мәнә нә дејир? Дејир, биз инди кәрәк Фердинанд Душен кими јазмаға чалышаг.

О заман Франса јазычысы Фердинанд Душенин бә'зи романлары биздә чох охунурду. Әлбәттә, бу романлар бөјүк әдәбијјат нүмунәләри дејилди. Јүнкүл чәкили сентиментал әсәрләр иди.

Меһди дејирди:

— Әкәр сөһбәт Авропа әдәбијјатындан кедирсә, онда биз биринҹи нөвбәдә Балзакдан, Флобердән, Стендалдан өјрәнмәлијик... Нәинки Душендән... — Сонра әлавә едирди: — Мәһз өјрәнмәлијик, тәглид етмәмәлијик.

О, сәнәтдә тәглидчилијин дүшмәни иди.

— Чүнки, — дејирди, — тәглидчилик өз халгындан, колоритиндән, өз милли руһундан узаглашмаг, сахта јола дүшмәк демәкдир. Тој мәҹлисинә кетмәк үчүн гоншунун костјумуну мүвәггәти алыб кејмәк кими бир шејдир.

О, дејирди ки, Ҹәлил Мәммәдгулузадәнин фелјетонларыны, һекајәләрини, «Өлүләр» комедијасыны вә Мирзә Фәтәлинин пјесләрини һеч ким тәглидчиликдә тәгсирләндирә билмәз, амма о да шүбһәсиздир ки, биздә Мирзә Фәтәли, Мирзә Ҹәлил кими бөјүк әдәби сималарын мејдана чыхмасында Авропа әдәбијјатындакы аб-һаванын бөјүк тә'сири олмушдур; анҹаг бизим классикләр аз јазыблар...

Бир дәфә мән:

— Сабир һеч бир Авропа тәһсили көрмәдији һалда, ән бөјүк Авропа јазычыларынын дајандығы зирвәјә галхыб — дедим.

— Доғрудур, — дејә о дәриндән нәфәс алды, — Сабир бизим әдәбијјатда мө'ҹүзә иди. Мән һәмишә фикирләширәм, неҹә олду ки, Шамахы кими балаҹа бир әјаләт шәһәриндә сабун бишириб сатмагла зин-

дәканлыг еләјән гәзәлхан бир шаир бирдән-бирә јүз сәксән дәрәҹәјә дәјишиләрәк о зирвәјә галха билди? — О, бир аз ара вериб сонра әлавә еләди: — Доғрудур, бу мәсәләдә Ҹәлил Мәммәдгулузадәнин «Молла Нәсрәддин» журналынын бөјүк ролу олду... Анҹаг, шүбһәсиз, ән бөјүк сирр шаирин дүһасында иди... Бу дүһанын ҹевиклијиндә, фөвгәл'адә ишыглы олмасында иди... Сонралар ону тәглид еләјән шаирләрин һеч бири о јүксәклијә галха билмәди...

Мән дедим:

— Вагиф дә бизим әдәбијјатда чох мараглы һадисә иди... Неҹә олуб ки, әрәб-фарс дилләриндә тәһсил көрән бир молла, бу дилләринин тә'сириндән узаг, о гәдәр саф, тәмиз, тәбии Азәрбајҹан дилиндә јазыб?! Онун дили илә, авазы илә, мәсәлән ашыг Әләскәрин, һәтта бизим замандмыздакы исте'дадлы ашыгларын дили арасында нә гәдәр јахынлыг, доғмалыг вар.

О, күлүмсәјәрәк:

— Һәлә онун ше'риндәки никбинлик, јумор, һәјат севкиси... — деди. — Мәнҹә, бунун сирринин Вагифин халга чох јахын олмасында, халг әдәбијјатынын доғма тә'сириндә ахтармаг лазымдыр. — Сонра зарафатјана бир вәҹдлә давам етди: — Ахунд дин-иманы унудуб ала јајлагларда күлләр-чичәкләр ичиндә, һүснүлә дүнјаја мејдан охујан, «гаша вәсмә, көзә сүрмә» јахан көзәлләрдән зөвг алыб онлары тәрәннүм едирди. Һәјатын фәлсәфәсини, мә'насыны онларын севкисиндә, доламысы илә инсанын һәјат ешгиндә көрүрдү...

Мән дедим:

— Һеч өзү дә дујмадан бу һиссләр, бу һәјат ешги һәмин ахунда доғма, саф Азәрбајҹан дилиндә јазмағы тәлгин еләјиб... Дил барәсиндә Вагифдән сонракы классикләримизин дә хидмәтләри мисилсиздир, мәсәлән, Мирзә Фәтәли дә, Ҹәлил Мәммәдгулузадә дә, Һагвердијев, Нәҹәфбәј Вәзиров да әсас тәһсилләрини башга дилләрдә алмагларына бахмајараг, бәдии әсәрләрини тәмиз Азәрбајҹан дилиндә јазыблар. Мән һәмишә фикирләширәм ки, әкәр о, рәһмәтликләр белә еләмәсәјдиләр ингилаба гәдәрки әдәбијјатымыз пис күнә галарды, јә'ни әдәбијјат халгы ифадә етмәзди. Онда да ки, һеч нә... Еләрус әдәбијјатында да белә олду... О заманкы Русијада јүксәк ҹәмијјәтин дили франсыз дили иди, амма Пушкин доғма рус дилиндә јазды, халг дилинин көзәлликләрини рус әдәби дилинә кәтирди вә мәктәб јаратды.

— Еләдир, — дејә о тәсдиг етди. — Пушкин рус әдәби дилини јени јүксәклијә галдырды. Мирзә Фәтәли дә бизим драматуркија дилимизи, Мирзә Ҹәлил илә Сабир сатира дилимизи беләҹә јүксәкләрә галдырды. Сонра Ҹәфәр Ҹаббарлы, Әбдүррәһимбәј Һагвердијев, Нәҹәфбәј, Сүлејман Сани онларын ән'әнәләрини јени-јени чаларларла, јени ифадә тәрзилә инкишаф етдирди. — О, бир гәдәр сусуб әсәби һалда әлавә еләди: — Амма инди елә јазычылар мејдана чыхыб ки, ағынабозуна бахмадан китаблары сөзлә долдурурлар. Дилин сәлислији, көзәллији, тәбиилији онлары гәтијјән дүшүндүрмүр.

Мән:

— Дүшүндүрдү-дүшүндүрмәди, — дедим. — бәдии әсәрдә дил исте'дад мәсәләсидир. Һәјаты, инсаны нә дәрәҹәдә дујмаг, дујдуғуну неҹә изаһ етмәк мәсәләсидир... Әкәр исте'дад јохса, дил неҹә көзәл, бәдии ола биләр?

— Јахуд, — дејә о әлавә еләди — әкәр исте'дад варса, неҹә пис јаза биләр?

Меһди һәмишә бәдии әсәрдә дилә биринҹи дәрәҹәли мәсәлә кими бахырды. Бир ҹүмләдә изаһ олунаҹаг фикрә дөрд сәһифә сәрф етмәк, јазылары сөзчүлүк һесабына «шиширтмәк» ону һирсләндириб, өзүндән чыхарырды. О, бәдии дилимизин тәмизлији, јени ифадәләрлә зәнкинләшмәси уғрунда барышмаз мүбариз иди. О, өз әсәрләриндә дил мәсәләсинә чох әһәмијјәт верирди. Сәлигәли, тәмиз, ајдын јазырды. Лакин һеч вахт өз дилини нүмунә һесаб етмирди. Ағыллы јазычы олдуғу үчүн дилиндәки сојуглуғу һисс едирди...

О, ејни заманда гәсдән «бәзәдилмиш» дилин дә әлејһинә иди.

— Дилин көзәллији тәбии олмалыдыр, — дејирди, — үрәкдән кәлмәлидир.

Меһди әсәрин бәдии дәјәрини дүзкүн тә'јин етмәкдә әвәзсиз иди. Әлбәттә, чох заман бу онун шәхси естетик ме'јарлары илә әлагәдар олурду. Бир дәфә мәндән сорушду ки, сон вахтлар охудуғун харичи әсәрләрдән һансы чох хошуна кәлиб?

Мән дедим:

— «Манон Леско»ну биринчи дәфә һеч јазычы олмајанда охумушдум. Бу јахынларда тәзәдән охудум...

— Сонра?... — дејә тәкрар сорушду.

— Сонра... Һемингуејин «Гоча вә дәниз»и мәни чох мүтәәссир етди.

Бу дәфә хүсуси бир һәвәслә:

— Һемингуеј мәрд адамларын, күчлү, чәсур инсанларын дәрдиндән јазыр. — деди. — Һемингуеј башга мәсәлә... Ахы «Манон Леско»да нә вар? Дүнјанын һансы бөјүк дәрдиндән данышыр? Јүнкүл әхлаглы бир гызла зәиф ирадәли бир оғланын мәһәббәт мачәрасы кимә лазымдыр?

— Нә үчүн һејлә дејирсән? — дедим. — Прево Манонун сурәтини, мәһәббәт тракедијасыны аллаһ кими јарадыб. Дүнјанын чох бөјүк адамлары, һәтта Көте дә Манона валеһ олмушду...

— Сән елә билирсән дүнјанын бөјүк адамлары аз сәһв едирләр? Толстој Шекспир кими нәһәнки бәјәнмирди.

Мән јенә дә сөһбәтин әввәлинә гајыдараг дедим:

— «Манон Леско»нун јазылдығы вахтдан аз гала 250 ил кечир... Амма о бу күн дә бизи мүтәәссир едир вә мүбаһисәмизә сәбәб олур...

— Демәк истәјирсән ки, бизим јаздыгларымызын өмрү, ким билир, нечә ил олачаг?

О, һәмишә сөһбәтин кәркин мәгамларында олдуғу кими, папирос јандырыб бир-ики нәфәс чәкәндән сонра санки һансы бир дәрддәнсә данышырмыш кими мүтәәссир ифадә илә:

— Сән, — деди, — мәни о гәдәр дә садәлөвһ санма! Мән билирәм ки, бизим, јә'ни мәним мәнсуб олдуғум нәслин, јаздыгларымызын чоху өзүмүздән габаг чыхыб кедәчәк ишинә... Амма, бунунла белә, көрүрсән ки, мән һеј јазырам... Чүнки јазмаја билмирәм...

— Бах, Меһди, — дедим. — сән белә дејирсән, анчаг еләләри вар ки, кәләчәкдә гәбирләринин шејх мәгбәрәси кими зијарәткаһ олачағына әминдир...

О, әсәбиләшәрәк:

— Мән, — деди, — наданлардан данышмырам.

О, кечә-күндүз әдәбијјатын марағы илә јашајан бир јазычы олдуғу үчүн, һәр дәфә сөз дүшәндә бә'зи јазычыларын дүнја әдәбијјатындан тамам бихәбәр олмалары ону јандырыб төкүрдү.

Низаминин 800 иллик јубилејиндә о заман ССРИ Јазычылар Иттифағынын биринчи катиби олан А. Фадејев Бакыја кәлиб хәстәләнмишди. Меһдијлә ону јолухмаға кетмишдик. Меһдилә дост иди. Чарпајыда узанмышды. Јанындакы мизин үстүнә хејли китаб јығылмышды. Һамысы да Азәрбајчан јазычыларынын рус дилиндә чап олунмуш әсәрләри иди.

— Саша, — дејә Меһди күлүмсәјиб сорушду, — хәстә-хәстә бу гәдәр китабы нә үчүн бејрүнә јығмысан?

Фадејев:

— Чохуну охумушам. — деди.

А. Фадејев бизим халгымызы севән, әдәбијјатымызла чох мараглананан, олдугча сәмими, јүксәк мәдәнијјәтә малик бир адам иди.

Сонра күлүмсәјиб сорушду:

— Көрәсән азәрбајчанлы јолдашлардан мәним әсәрләрими охујан вар?

Мән дедим:

— Сизин «Тармар» әсәринизи рајонда орта мәктәбдә охумушам.

— Хошунуза кәлиб?

— Ингилабла әлагәдар рус әдәбијјатында јазылан әсәрләрдән мә-

нә ән чох тә'сир едәјән «Сакит Дон»ла «Тармар» олуб.

Фадејев чанлы бир ифадә илә:

— Бәс Алексеј Толстојун «Әзаблы јолларда» әсәри нечә? — дејә сорушду.

— Мүдрик, санбаллы әсәрдир... — дедим.

А. Фадејев күлүмсәјиб ајры сөһбәтә кечди.

А. Фадејевин јанындан чыхандан сонра Меһди деди:

— Көрдүн ки, хәстә ола-ола үч күнүн ичиндә нә гәдәр китаб охујуб... Бизим өзүндән бәдкуман јазычыларымызын нә гәдәри «Тамилла» илә «Күләи адам»дан башга һеч нә охумајыблар. — Сонра әлавә етди: — «Тармар» мәним дә ән чох севдијим ингилаби әсәрдир. Психоложи дәринлији, сурәтләрин зәнкин характери, јазы тәрзинин чиддилији Толстој гәләминә лајигдир.

Мән:

— Левинсон сурәти һеч јадымдан чыхмыр. — дедим.

О, дәриндән нәфәс алыб:

— Билирсән, — деди, мәдәнијјәтдән чох шеј асылыдыр. Бизим елә јазычыларымыз вар ки, бәлкә дә исте'дадлыдырлар, амма дахили мәдәнијјәтләри чатмыр. Јазычыда дахили мәдәнијјәт, биринчи нөвбәдә мүталиә илә, дүнја әдәбијјатына, тарихи ситуасијалара, әсрин фәлсәфәсинә бәләд олмагла јараныр. Бунсуз исте'дад нејләјә биләр?!

* * *

МЕҺДИ чох мараглы, орижинал бир шәхсијјәт иди. Әдәбијјатымызда, инчәсәнәтимиздә баш верән мүвәффәгијјәтсизликләр, керилик әламәтләри ону әсәбиләшдириб өзүндән чыхарырды. О, белә һалларын һеч биринә гаршы биканә гала билмирди. Елә бил ки, бүтүн бунларла мүбаризә апармаг өз шәхси, доғма иши иди. Елә бил о, бунларын һамысына мәс'ул иди. Меһди нөгсанлара гаршы амансыз олдуғу гәдәр дә мүвәффәгијјәтләрә севинәрди. Салјери пахыллығы ондан узаг иди.

Бир дәфә, 50-чи илләрин орталары иди, она дедим ки, мән һәлә орта мәктәбдә охујанда, гәзетләрдә тез-тез сәнин Чәфәр Чаббарлы һаггында кәскин мәгаләләрин чыхарды, өзүн дилчи олмадығын һалда бөјүк дилчи, профессор Б. Чобанзадәни һагсыз олараг иттиһам едәјирдин. Нә үчүн һејлә едәјирдин, ахы?

О, боғулурмуш кими дәриндән көкс өтүрүб:

— Бунлар һамысы, — деди, — лә'нәтә кәлмиш вулгар сосиолокизмин тә'сири иди. Өзү дә мән тәк дејилдим. Биз чаван идик. Инди фикирләширәм ки, вулгар сосиолокизм бизи ленинизм естетикасындан узаг салмышды. Биз трибуналарда дөшүмүзә дөјүб Чәфәр Чаббарлы кими, Чавид кими көзәл сәнәткарларымызын, Әһмәд Чавад, Санылы кими шаирләримизин, һәтта Мирзә Чәлил кими бөјүк әдибимизин һәрәсинә бир дамға вурурдуг. Кимини пантүркист, кимини хырда буржуа јазычысы, кимисини нә адландырырдыг... Биз Јусиф Вәзир кими, Чавид кими тәмиз инсанлара сијаси бөһтанлар атмагдан да чәкинмирдик. Биз о трибуналардан һәтта классикләримизә дә атәш ачырдыг. Амма мән инди «бөһтан» дејирәм, о заманлар исә, дедикләримә инанырдым.

Онун бу чүр әсәбилији, үрәк јанғысы мәнә дә тә'сир едәјирди. Мән һәлә јазмаға башламаздан әввәл, 1936—37-чи илләрдә күнаһсыз адамларын башларына кәтирилән чох фачиәләрин шаһиди олмушдум. Хүсусән бөјүк артистләрин фачиәси мәнә чох тә'сир етмишди. Мән дә әсәбиликлә дедим:

— Аббас Мирзә Шәрифзадә дә, Үлви дә о илләрин гурбаны олду...

— Аббас Мирзә кими гурбанлар бир дејилди, јүз дејилди... Ајры сөһбәт данышк. — дејә о, папирос јандырыб күчәјә бахан пәнчәрәнин габағына кечди.

Меһди дахили бир сарсынты ичиндә иди, әзаб чәкирди.

Меһди һеч кәсдән чәкинмәјән, һеч кәсә әјилмәјән, сөзү шах үзә дејән, гылынч кими кәскин бир адам иди.

* * *

Мүһарибә вахты бизим һекајәләримиз чыхырды. Мәним «Јарымчыг галмыш портрет», «Сән еј гадир мәһәббәт» (Әлбәттә, сонракы вахтларым олсајды белә ад гојмаздым...) адлы һекајәләрим Меһдинин чох хошуна кәлмишди

Бир күн мәнә деди:

— Кәлсәнә мүһарибәјә даир бир пјес јазаг...

Әлбәттә, Меһди кими мәшһур бир јазычы илә бирликдә пјес јазмаг кәнч бир јазычы үчүн марагллы иди. Мән дедим:

— Јазаг.

Вә биз јухарыда адларыны чәкдијим һекајәләр әсасында «Интизар» пјесини јаздыг. Әсәр М. Әзизбәјов адына театрын бәдии советиндә вә Инчәсәнәт Идарәсиндә охунуб бәјәниләндән сонра Мәркәзи Комитәдә охунмалы иди.

Мән пјеси апарыб о заман Азәрбајчан КП МК-нын идеоложи ишләр үзрә катиби олан Гәзәнфәр Мәммәдова охудум. Гәзәнфәр хошхасијјәт, зарафатчыл бир адам иди. Өзүнүн дә һәрдән һекајә-зад јазмағы варды. Пјесә диггәтлә гулаг асыб бәјәнди.

— Анчаг, — деди, — мәсләһәтди ки, әсәрдәки кенерал Алхас бәј сурәтини буруг устасы едәјәсиниз...

Мән тәәччүблә дедим:

— Ахы биз пјеси әсасән кенерал Алхас бәјин үстүндә гуруб кечмиш чар кенералынын Әлиаға Шыхлински кими халга, вәтәнә сәдагәтини көстәрмәк истәмишик.

О, мүлајим ифадә илә деди:

— Билирәм... Анчаг буну чамаата баша салмаг чәтинди... Нә ејби вар, буруг устасынын сәдагәтини көстәрин...

Театра гајыдыб көрдүм ки, Меһди илә Адил Искәндәров мәним нә хәбәрлә гајыдачағымы көзләјирләр.

— Нә олду? — дејә Меһди сорушду.

Катиб мәсләһәт көрдү ки, кенерал Алхас бәј дөнүб буруг устасы олсун.

— Зарафат еләјирсән?

— Јох.

— Нечә јә'ни кенерал дөнүб буруг устасы олсун?!

О, елә тәәччүблә сорушду ки, мәни күлмәк тутду.

— Дејир, јә'ни кенерал Алхас бәј әвәзинә буруг устасы сурәтини јарадаг.

— Бәс демәдин ки, ахы биз пјеси Алхас бәј сурәтинә көрә јазмышыг?

— Дедим. Деди ејби јохдур, инди дә буруг устасына көрә дүзәлдин.

О, һәлә дә тәәччүб едирмиш кими ири, гәзәбли көзләрилә бир мүддәт мәнә бахараг һөкумәт телефонунун дәстәјини көтүрүб зәнк чалды.

— Гәзәнфәр! Сиз нә вахтачан тир олуб Азәрбајчан мәдәнијјәтинин габағына јыхылачагсыныз? Нә вахтачан әдәбијјатымызын, театрымызын инкишафына мане олачагсыныз? Нә үчүн бизә дәрс вермәк истәјирсиниз?..

Беләликлә, Меһди ағзына кәләни она дејиб дәстәји чырпды. Мән үрәјимдә «әлвида, «Интизар» пјеси» дедим...

Сәһәриси күн Меһди илә мәни, бир дә Адили Мәркәзи Комитәјә чағырдылар.

Јолда Адил Меһдијә дејирди:

— Гадам, дүнән кишини о ки, вар, ислатдын. Бары Мәркәзи Комитәдә елә данышма, керәк нә олур...

Катибин отағында Мәркәзи Комитәнин башга ишчиләриндән дә вар иди. Катиб бизим саламымызы шән әһвалла алыб:

— Әјләшин, — деди.

Биз отурандан сонра ејни хош әһвалла:

— Меһди, — деди. — хаһиш едирәм дүнән телефонда мәнә дедијин сөзләри бурда тәкрар еләјәсән.

Меһди ачыглы вахтларында олдуғу кими бир аз пөртәрәк:

— Мән, — деди — о сөзләри сәнин өзүнә демишәм, бурда нә үчүн тәкрар етмәлијәм.

Катиб хәфиф тәбәссүмлә:

— Меһди, — деди, — бахмајараг ки, сәнинлә нечә илин достујуг, нә гәдәр дава-шава салсан да, сөзүмдән дөнмәздим. Анчаг (мәнә ишарә еләди) бу кәнч јазычынын үрәјинә тохунмаг истәмәдим. Талантлы оғланды, кедин ишинизә давам един.

Адил башыны ағыр-ағыр тәрпәдәрәк долу сәслә:

— Чох сағ олун, јолдаш катиб! — деди.

Сонра катиб мәнә мүрачиәтлә зарафатјана шән ифадә илә деди:

— Сән бунлардан (Меһдијә ишарә еләди) дәрс көтүрмә, бунлар әдәбијјата кәләндән ејзән дава-шава илә мәшғулдулар. Меһди аллаһа бәндәлик еләмир!..

О вахт елә заман иди ки, катиб Меһдијә истәдији пислији еләјә биләрди. Анчаг еләмәди. Она көрә дә онун зарафаты да, шәхсијјәти дә мәнә хош тә'сир бағышлады.

Биз Мәркәзи Комитәдән чыханда Адил дә Меһдијә деди:

— Көрдүн, гадам, нә кишилик еләди? Дүнән она дедијин сөзләри јухарыдакына данышсајды, бизи дә сәнә гатыб дәримизә саман тәпдирәрди.

Меһди әсәби деди:

— Ахы биз нә вахтачан надан һөкмләрә «бәли... бәли» дејәчәјик?

Адил деди:

— Гадам, елә икидлик дә оду ки, белә вәзијјәтдә әсл сәнәтә јол ача биләсән!

«Интизар»ы Адилин рәһбәрлијилә режиссор Сәфтәр Турабов мүвәффәгијјәтлә тамашаја гојду. Гәзәнфәр Мәммәдов да, башга јолдашлар да кәлиб бахдылар, хошларына кәлди...

* * *

Меһди вәзифәчә өзүндән бөјүкләрә гаршы нә гәдәр мәғрур, јери кәләндә нә гәдәр сәрт олурдуса, ади адамларла рәфтарында о гәдәр мүлајим, сәмими олурду.

Биз «Азнефт»ин вердији «Виллис»дә рајонлары кәзәркән бир рајонда биринчи катиб чох арзу етди ки, онларын һансы колхозунда исә манга башчысы, гәһрәманлыға намизәд кәнч бир түтүнчү илә (ады јадымда галмајыб) көрүшәк.

Катиб дејирди:

— Билирсинизми, бизим рајонда чәми бир нәфәр гәһрәман вар, о да гочалыб. Она көрә чалышырыг о гыз да гәһрәман олсун, чох гочаг гызды, кечәси-күндүзү өз мангасынын түтүн тарласында кечир.

Катибин «чалышырыг о гыз да гәһрәман олсун» сөзләри мәнә чох гәрибә көрүндү. Нечә јә'ни чалышырыг? Мәкәр гәһрәманлар өз күчләрилә, өз һәвәсләрилә гәһрәман олмамалыдыр? Сосиалист Әмәји Гәһрәманы мәсәләси о вахт кәнддә тәзә мејдана чыхырды. Она көрә дә бу гәһрәманларын јаранма просеси биз јазычылара һәлә ајдын дејилди. Анчаг сонрадан мә'лум олду ки, бә'зән зирәк адамларын гәһрәман ады алмасы үчүн рајон тәшкилатлары хүсуси шәраит јарадырлар, торпағын јахшысыны онлар үчүн ајырырлар, кәнд тәсәррүфаты машынларыны, күбрәни биринчи нөвбәдә онлара верирләр, мағазалара јахшы шеј кәләндә әввәл онлар алыр вә с.

Она көрә дә кәнддә габағындан јемәјән адамлар далдада истеһза илә дејирдиләр:

— Ә, елә нәнәм дә һејлә гәһрәман олар. О шәраити мәнә јаратсынлар, көрсүнләр Чәбиоғлундан да артыг гәһрәман олурам, ја јох?!

Биз катибин дедији гәһрәманлыға намизәдин мангасына кедәндә бир нечә гыз, гурудулмуш түтүн јарпағыны хүсуси јешикләрә јығырды. Катиб онлардан биринә сары јеријәрәк әл тутду. Сонра бизә мүрачиәтлә:

— Бизим гәһрәман гызымызла таныш олун, — деди.

Меһди ирәлиләјиб онунла әл тутараг әсл чентлмен кими таныш олду:

— Јазычы Меһди Һүсејн!

Гыз Меһдијлә әл тутдуса да утанчаг һалда башыны ашағы дикиб динмәди.

Мән јеримдән тәрпәнмәјиб гыза бахырдым. Доғрусу, онун көрүнүшү мәни хејли пәришан еләмишди. Кејилмәкдән, јујулмагдан рәнки итмиш чох көһнә палтарда, арыг, күндән јаныб гаралмыш, утанчаг, јоргун бир гыз иди.

Меһди гыздан сорушду:

— Адыныз нәди?

Јүз әлли килограм ағырлығында гырмызы сифәт колхоз сәдри гызын әвәзиндән чаваб верди:

— Ады Зәһрады.

Сонра гыза мүрачиәтлә әлавә еләди:

— Шаирдиләр, кәлибләр сәндән ше'р јазсынлар.

Меһди елә тәәччүблә мәнә бахды ки, күлмәкдән өзүмү күчлә сахладым. Сонра.

— Хејр, Зәһра ханым, — деди, — биз шаир дејилик, өзүмүз дә ше'р јазмаға кәлмәмишик.

Мән гыздан сорушдум:

— Нечә јашын вар, Зәһра?

Елә бил ки, мәним «сән» дејә садә мүрачиәтим гызы бирдән-бирә чанландырды. О, үзүмә бахараг:

— Он доггуза кечмишәм... — деди.

Һалбуки она отуз јаш вермәк оларды. Көрүнүрдү ки, о әслиндә чох јарашыглы гызмыш... Лакин инсан күчүндән артыг зәһмәт, түтүн јарпағынын тозу, ији онун үзүнүн тәравәтини чохдан солдурмушду. Даима әјилиб иш көрмәк белини дә һисс олуначаг дәрәчәдә донгарлашдырмышды. Онун һәлә он доггуз јашы тамам дејилди. Бу јазыг гыз даһа кимә лазымды? Көзәллијини, тәравәтини он доггуз јашында итирмиш бу јоргун, јазыг гызы ким алачаг?!

Меһдинин она тез-тез «Зәһра ханым» дејә мүрачиәти гызы утандырырды. Јәгин о һеч бир вәчһлә бу «ханымлығы» өзүнә јарашдыра билмирди. Катиб биздән араланыб колхозчуларла сөһбәт едирди. Мән, әсләшә, рус дилиндә Меһдијә пычылдадым ки, сән она «ханым» демә, өзүнү пис һисс едир.

Меһди елә ордача мәнимлә мүбаһисәјә кирди:

— Хејр, әсл ханым елә будур. Сәнин ушаглығын ганавуз палтарлы, даш-гаш ичиндә олан ханымларын арасында кечиб... Она көрә дә «ханымлығы» бунлара јарашдырмырсан...

Зәһра көрпә икән атасы вәфат етмишди. Анасы беш ушагла галмышды. Мән вахтындан чох тез солмуш бу кәнч гыза бахараг фикирләширдим ки, көрәсән бу кәнддә, бу рајонда бир нәфәр вармы ки, онун талеји һаггында, јә'ни шәхси талеји һаггында дүшүнсүн? Дүшүнсүн ки, бу гыза да әрә кетмәк, аилә гурмаг лазымдыр? Ахы онун кәнчлији бу түтүн јарпагларынын тозу-гохусу ичиндә әријиб кедир?.. Бу јүз әлли килограм ағырлығында гырмызыјанаг колхоз сәдри көрәсән бир дәфә дә олсун дүшүнүрмү ки, бу дүнјада Зәһра адлы кәнч бир гыз вар, она да јашамаг—севмәк, аилә гурмаг, оғул-гыз бөјүдүб боја-баша чатдырмаг лазымдыр?! Көрәсән бу јекәгарын өзүнүн дә, дилсиз-ағызсыз јазыг гызын да инсан олдуғу барәдә бир дәфә дә олсун дүшүнүбмү?! Дүшүнүбмү ки, бу гызы бош јерә тә'рифләјә-тә'рифләјә һиссиз-шүурсуз машына дөндәриб бүтүн шәхси сәадәтдән мәһрум еләјибләр?!

Меһди мәнә деди:

— Мән романла мәшғулам, бәлкә сән бу гыз һаггында бир очерк јазасан?

Мән ачыглы чаваб вердим:

— Мән о гыз һаггында һеч нә јазмајачағам. Јазсам да, бурахмазлар.

Меһди үзүмә диггәтлә бахараг «нијә»сини сорушмады.

Биз гајыданда фикирли һалда машында мәнә деди:

— Мән сәнин «ханымлыг» барәдәки сөзүнүн дә, нијә о гыздан очерк јазмаг истәмәмәјинин дә мә'насыны баша дүшүрәм... Һәгигәтән о гәдәр зәһмәт чәкән о јазыг гызын көрүнүшү ачыначаглыдыр. — Бир ан сусуб әлавә еләди: — Бүтүн бунлар индики башыбәла рәһбәрлијин тәгсиридир, онлар инсаны, инсанын талејини ән ахырынчы плана кечирибләр. Ленин әјрәдирди ки, һәр шеј инсан үчүн, инсанын сәадәти үчүн олмалыдыр. Бунлар елә дүшүнүр ки, инсан анчаг планлары јеринә јетирмәк үчүндүр! Сән өзүн һаггында, өз шәхси сәадәтин һаггында дүшүнмә! Сән кәләчәк үчүн ишләјирсән... Мәним о гыза «ханым» демәјими тәнгид еләмәјин һаглыдыр. Анчаг... ахы, мән коммунистәм! Ахы мәним вичданым дөзмүр ки, о гырмызысифәт колхоз сәдри гарныны јекәлдә-јекәлдә ағалыг еләсин, амма суткада он алты саат ишләјән, колхозун бүтүн ағырлығыны дашыјан о чаван гыз о вәзијјәтә дүшсүн! О јекәгарын бир дәфә дә олсун онун һаггында дүшүнмәсин! Ахы, Ленин белә демәјиб... Ахы, Ленин дүнјанын ән әдаләтли чәмијјәти уғрунда, инсан сәадәтинин тәнтәнәси уғрунда мүбаризә апарырды! Бәс инди көрдүјүмүз саһәдә һаны инсан?! Һаны онун фәрәһли һәјаты?!

Мән зарафатјана:

— Гартал, — дедим, — галдырды көјә!

Меһди дәриндән нәфәс алыб деди:

— Чидди ичтимаи нөгсанлары көрүрүк, — деди, — амма јазмырыг...

Мән динмәдим. О, папирос јандырараг бир гәдәр сусуб сонра сорушду:

— Сән, мәсәлән, ше'рдә новаторлуғу нәдә көрүрсән?

— Фикирләрин, һиссләрин тәзәлијиндә... тәравәтиндә...

— Бәс форма?

— Елә форма да фикирләрин, һиссләрин тәзәлијиндәдир! Мәнчә, мәсәлә һеч дә ше'рин һансы вәзндә вә ја да вәзнсиз јазылмасында дејил. Тәзә фикир, тәзә һиссләр, тәзә ифадә тәрзи кәтирмәсиндәдир.

Ше'р үрәјин, һиссләрин мәһсулудур. Истәјир даһијанә фикир олсун, әкәр үрәјин, гәлбин тәһрики илә јазылмајыбса, ше'рә чеврилә билмәјәчәк. Фузули, Шекспир, Бајрон, Пушкин ше'ри һансы формада јазмаг барәдә бәлкә дә һеч дүшүнмәјибләр... Амма бөјүк новатор олублар... Чүнки бәшәри фикирләри, бөјүк инсан дәрдини, инсан һәјачаныны үрәкдән кәлән сәмими һиссләрлә дә ифадә едибләр. Биз ше'ри охујанда фикирләшмирик ки, бу сәрбәст ше'рдир, јохса вәзнли. Үрәјимизи, дәрдимизи, бизи нараһат еләјән идеалы тәрпәдирсә, дејирик ше'рдир.

«Виллис»дә јол боју бу барәдә хејли сөһбәт етдик.

Меһди:

— Адам фикирләшир, фикирләшир, — деди — јенә дә садә бир һәгигәтә кәлиб чыхыр: һәр шеј — новаторлуг да исте'дадла бағлыдыр.

— Она көрә дә, — дедим, — јаланчы новаторларын әсәрләри өзләриндән чох-чох габаг аллаһ рәһмәтинә кедир. — Сонра зарафатјана әлавә етдим. — Амма Стендал дејиб ки, мәни јүз илдән сонра охујачаглар.

Меһди күлүмсәди, бир сөз демәди.

«Виллис» дағ әтәји торпаг јолла кедирди, мән исә фикирләширдим ки, доғрудан да, бу күн Стендалы охујуруг, јәгин ки, һәлә чох әсәрләр дә охујачағыг. Стендалын даһијанә бир гәләмлә дујуб тәсвир еләдији һиссләр һәмишә, һәр дөврдә инсанлараладыр.

* * *

МЕһДИ мүасир мәдәнијјәтин, дејәрдим ки, зирвәсиндә дајанан адамлардан иди. Дүнја әдәбијјатына јахшы бәләд иди. Һәм дә ки, һеч бир тә'рифли әсәрләри белә доғматәк гәбул етмәзди. Бизим әдәбијјатымызы да һәмишә диггәтлә изләјирди, күчлү вә зәиф чәһәтләри һаггында һәмишә ајдын фикирләри олурду. Мәсәлән, Сәмәд Вурғунун илһамыны, дилини јүксәк гијмәтләндирирди, ејни заманда драм әсәрләринин бә'зи нөгсанларыны да дејирди.

Меһди трибуналарда инсанпәрвәрликдән атәшин нитгләр дејиб инсанлара әхлаг дәрси верән, әслиндә исә пахыл, вәзифәпәрәст хырда һиссләрлә јашајан «әдиб-мөһтәрәм»ләрдән узаг, тәмиз, намуслу, дүзкүн бир адам иди. О, кечә-күндүз өзү һаггында, өз исте'дадсыз әсәрләри һаггында тә'рифнамәләр тәшкил етмәклә мәшғул оланлара нифрәт едирди.

Мүһарибә вахты Меһди Бакы киностудијасынын директору, мән ссенари шө'бәсинин мүдири, Имран Гасымов исә кинематографија назиринин мүавини иди. Биз тез-тез Меһдинин Мирзә Фәтәли һејкәлинин јанындакы евинә јығышыб киностудијаја кәлән ссенариләри дублјаж үчүн Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едирдик. Ејни заманда әдәбијјатын мүхтәлиф мәсәләләриндән, охудуғумуз әсәрләрдән сөһбәтләр, мүбаһисәләр едирдик. Меһдинин һәјат јолдашы Фатма ханым да бизи чаја, бә'зән дә наһара гонаг едәрди. Фатма ханым мәдәни, ағајана, үрәјиачыг, дејиб-күлән, һөрмәтчил гадын иди. Меһди тез-тез әсәбиләшәндә Фатма ханымын зарафатлары, дејиб-күлмәји кишини сакит едәрди.

Бир дәфә Лев Толстој барәдә сөһбәт едирдик. Меһди Толстојун бир-ики штрихлә образын портретини охучунун көзү гаршысында нечә чанландырдығындан данышырды. Андреј Балконскинин арвады Лизанын тәсвириндән данышанда, онун үст додағынын алт додағындан бир гәдәр узун олдуғуну сөјләдикдә мән дедим:

— Әксинә, үст додағы алт додағындан гыса тәсвир едилмишдир.

Меһди дәрһал һирсләниб:

— Кәл мәрчләшәк! — деди.

Дедим:

— Мәрчләшәк!

— Бир «Интурист» гонаглығындан?!

Дедим:

— Олду.

Меһди «Һәрб вә сүлһ» романынын бир чилдини кәтүрүб һәмин јери ачды вә мә'лум олду ки, мән дејән кимидир. Меһдинин әмәлли-башлы пәрт олдуғуну көрүб дедим:

— Јәгин сән чохдан охумусан, Меһди амма мән бу јахынларда охумушам. Она көрә дә јадымда галыб.

(Һәгигәтдә исә мән о романы јалныз бир дәфә, өзү дә һәлә јазычы олмајанда — Фүзулидә охумушдум. Һафизәм чох јахшы олдуғундан вә «Һәрб вә сүлһ»ү чох севдијимдән деталларын јадымда галмасы тәәччүблү дејилди).

Фатма ханым бәркдән күлүб:

— А киши, — деди, —удуздун, апар ушагларын гонаглығыны вер.

Меһди јүксәк интеллектуал сәвијјәјә малик бир зијалы иди. Вәтәнимизин, халгымызын үрәји јанан патриоту иди.

Мән бу күн Меһди һаггында дүшүнәркән әдәбијјатымызда онун јерини бош көрүрәм. Насирләрдән Әли Вәлијев дә, Меһди Һүсејн дә, Сүлејман Рәһимов да о шәхсијјәтләрди ки, о заманкы әдәби кәнчлик (о чүмләдән мән дә) онлара күвәнирдик, онлары өзүмүзә көмәк, арха һесаб едирдик. Бир чәтинлијимиз оланда онлара мүрачиәт едирдик, кишилик, көмәк көрүрдүк. Лакин һансы васитәләрләсә өзүнә карјерә дүзәлтмиш елә вәзифә саһиби јазычылар да вар иди ки, ишыг кәлән јерә бармаг тыхыјырдылар. Әдәбијјата кәлән исте'дадлы кәнчләри мүдафиә әвәзинә, онлара көмәк әвәзинә, кин-гәрәз бәсләјирдиләр, онлары хәбисликлә гысганырдылар, әсәрләринә бөһтанлар јапышдырырдылар. Әлбәттә, бу, әсасән елә јазычыларын исте'дадсызлығындан доғурду. Өз әдәби фәалијјәтимдә «Баһар сулары» пјесимә о заманкы мүнасибәти дедикләримә ән бариз мисал һесаб едирәм...

«Баһар сулары» тамашаја гојулдугдан сонра «Коммунист» гәзети (редактор Әли Вәлијевин тәшәббүсүлә) бөјүк диспут тәшкил етди, Сәмәд Вурғун, Мәммәд Ариф, Меһди Һүсејн вә башга тәнгидчиләр, јазычылар мүсбәт фикирләр сөјләдиләр, мәгаләләр јаздылар.

М. Әзизбәјов адына театрын Москва гастролунда «Ишыглы јоллар» да, «Баһар сулары» да мәркәзи мәтбуатда мүсбәт һадисә кими гијмәтләндирилди вә ССРИ Јазычылар Иттифагы «Баһар сулары»нын сәтри тәрчүмәсини Москваја көндәриб Сталин мүкафатына тәгдим етмәк мәсәләсини галдырды.

Мүкафата тәгдим етмәк үчүн Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын рә'ји лазым иди. Мәсәлә рәјасәт һеј'әтиндә мүзакирә олунанда бир нәфәр Әли Вәлијевин тәшкил етдији диспутда олдуғу кими, бурда да әсәрин гәти әлејһинә чыхыб, әсас да буну кәтирди ки, куја мүәллиф чаванды, кәләчәкдә дә мүкафат ала биләр вә саирә...

О заман биринчи Меһди чох кәскин сөзләрлә онун фикрини рәдд етди. Ону да деди ки, нечә олар ки, Москва тәгдим едир, биз әлејһинә чыхаг?.. Нә үчүн?!

Рәјасәт һеј'әтинин башга үзвләри дә Меһди кими пјесин мүкафата тәгдим едилмәсинин тәрәфдары олдулар. О заман һәмин шәхс ајаға галхыб көјәрмиш додаглары әсә-әсә:

— Билирсинизми нә вар? Мән бу саат бу мәсәләни јолдаш филанкәслә һәлл едәјиб кәлмишәм. Мәним башга намизәдим вар.

Араја дәрин сүкут чөкдү. Филанкәс кими чәлладын ады чәкилән јердә ким е'тираз едәјә биләрди?

Мән о адамын һирсиндән, хәбислијиндән көјәрмиш сифәтинә, көпүкләнмиш ағзына бахараг сакитчә фикирләширдим ки, көрәсән ахы, мән бу адама нејләмишәм?!

Бу суалы Меһдијә дә вердим. О башыны булајыб:

— Әчәб сададилсән, — деди, — мәкәр бир шеј едәмәкләди? Әкәр «Баһар сулары» мүвәффәгијјәт газанмасајды, о һеч вахт белә етмәзди. Сонра зарафатјана әлавә етди: — Сизин ки, нәсил Гарабағда тиканлы нәсил һесаб олунур. Әкәр ону јериндә отуртмаг истәјирсәнсә, јаз! Әсәр јаз! Ајры шеј лазым дејил!

Мән Меһдини јахшы баша дүшүрдүм. Чүнки о вахт да, елә индинин өзүндә дә һәмишә бир фикирдә олмушам: јазычыја јазмаг галачаг.

* * *

Һејф ки, әдәбијјатымызын бу унудулмаз хадими чох јашамады. О, бир анын ичиндә гартал кими учуб әбәдијјәтә кетди.

Рәјасәт һеј'әтинин ичласында идик. Јазычылар гурултајына һазырлыг ишләрини мүзакирә едирдик. Меһди сәдр столу архасында ајаг үстә дајанараг папирос чәкә-чәкә чыхыш едәјән һансы јазычыны исә динләјирди. Бирдән стула әјләшәрәк башыны мизә әјиб һәрәкәтсиз дајанды вә Һүсејн Аббасзадә дәһшәтлә сәсләнди:

— Меһди кетди ки!

Мән һәр дәфә Меһдинин дәниз кәнарындакы евинин габағындан кечәндә онун јазда-јајда әјләшиб сөһбәт етдијимиз балконуна бахырам вә о балкон мәнә о гәдәр кәдәрли, о гәдәр кимсәсиз, о гәдәр јазыг көрүнүр ки, елә бил Меһди илә орда кечирдијимиз вахтлардан јүз ил кечир... Мин ил кечир...